

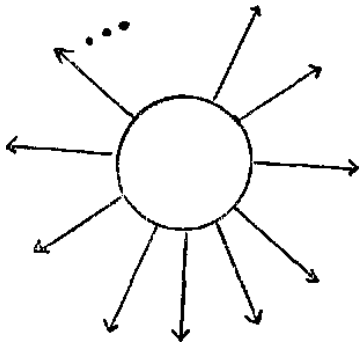
(Példák, fogalmak, témakörök)

Egy szemlélet esélyei

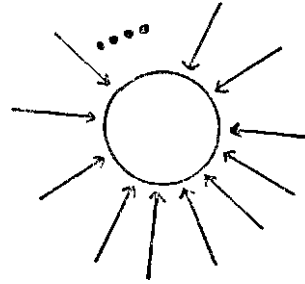
Látható és láthatatlan szálak sokasága fűz egymáshoz. Összekapcsolhat bennünket a hasonló ruhaviselet, a hajszín, a beszédstílus, mozgás, a közös lakhely, az utazási szokás, de ugyanígy az olyan láthatatlan kapocs is, mint a közös emlék, az egymásról való tudás, a mindenki más számára ismeretlen titkos kézmozdulat vagy a gondolkodásmód is. A kapcsolatok lehetnek törékények és mulandók, de van közöttük bőven olyan is, amely minden próbát ki áll. Néha sűrű szövésű hálót alkotnak máskor pedig nagy igyekezettel kell szövögetni őket, hogy egyáltalán létrejöjjenek és működjenek. Láthatatlanok, megfoghatatlanok, de valamilyen különleges képességünk folytán mindig pontosan érzékeljük nem csupán a meglétüket vagy hiányukat, hanem tartósságuk és hasznosságuk fokát is. Ha valamilyen eljárással láthatóvá tehetnénk őket, akkor azt láthatnók, hogy az embertől emberig, az embertől a környezetéig húzó teret a kapcsolatok kusza hálója tölti ki. Amikor beszélünk róluk, egyszerűen kapcsolatoknak nevez zük őket, s ettől nem áll messze a tudományos terminus sem, amely a

mindennapi kapcsolatvilág

címkével jeleli ezt a hálót. Bár a kapcsolatvilág a leghétköznapiabb jelenségek egyike, értelmező-magyarázó jellegű megközelítése korántsem könnyű. Nem könnyű, elsősorban kapcsolataink sokasága és bonyolultsága miatt. Ha egy valakinek a kapcsolatait szeretnénk láttatni, akkor az alábbi igen egyszerű ábrát használhatjuk fel (ezen nyilván még nincs feltüntetve a kapcsolatok száma, sem pedig az egyes kapcsolatok ereje vagy gyakorisága):

Hasonló ábra készül akkor is, ha a valaki írányába kiépített kapcsolatokat rajzoljuk fel:

A kettő — és ezt mindenki a saját bőrén tapasztalhatja! — korántsem esik egybe. Ez ugyan még nem nehezítené meg a kapcsolatvilág vizsgálatát, de milyen megközelítési esélyeink maradnak, ha arra gondolunk, hogy az egyéni kapcsolatháló mindkét változata át- meg átfedi embertársaink hasonló kapcsolathálóit? Sőt, néha egy-egy baráti kör, munkatársi csoport, család is külön kapcsolathálót teremt magának, miközben a nagy közös alatt is bonyolult kapcsolatszövevény rejlik! Milyen kiindulópontot találhatunk vizsgálódásaink számára, ha ezt a kapcsolatszövevényt még „feldarabolni” sem tudjuk? Volna ugyan egy használhatónak titulált szemléleti keret, de ma már több érv szól ellene, mint mellette. Arról a kommunikációelméletéről van szó, amely az adóra, vevőre építő modelljével a fentebb jelzett kapcsolatvilág elemzését is megkísérelte. A kísérlet eredményeit számba véve ma már azt kell mondanunk, hogy

a kétpólusú modell kiürült

s csak olyan határesetekre érvényes, amelyeknek a figyelem középpontjába való állítása már nem a társadalomban élő ember megismeréséhez, hanem csupán a szemléletes modell továbbítetéséhez nyújthat segítséget. Az ok igen egyszerű: az embertől emberig terjedő kapcsolatok sosem kétszemélyesek (diádikusak), a kapcsolat sosem csupán egy adó és egy vevő ügye, hanem kevesebb is és több is annál. Sok olyan kapcsolat van, amelyekben az adót, a vevőt, és az üzenetet nem is lehet kimutatni. Ha például én összeveszek a szomszédasszonnyal, mert viselkedése már-már az egész lépcsőház számára tűrhetetlen, akkor a kettőnk magasröptű szócsatája talán beleszorítható a kétpólusú kommunikációs modellbe, de hol van az adó, a vevő, az üzenet, a csatorna stb. azokban a láthatatlan kapcsolatokban, amelyek köztem és szomszédaim között szövődnek a veszekedés nyomán (anélkül, hogy egymással egy szót is váltanánk!), s amelyek végső soron magabiztosságunkat szolidaritásunkat termelik újjá a fenyegető külső ellenséggel (a szomszédasszonnyal) szemben? E láthatatlan kapcsolatháló alakítása egészen odáig is terjedhet, hogy a szomszédasszony elleni időszakos, már-már

rítusszerű fellépések a lépcsőház lakóit jól szervezett közösséggé formálják. Ez a példa jól jelzi, hogy két vagy több személy között nem az üzenet, hanem a helyzet teremt kapcsolatot. Ebből pedig az következik, hogy egy kapcsolathoz nem feltétlenül szükséges a másik fél (az úgynevezett vevő), elegendő lehet egy tárgy, egy másik kapcsolat vagy éppen valamilyen tudás is. Így a partner elvesztí azt a központi szerepet, amit a kétpólusú modellben a kutatók neki szántak, és azzá válik, ami a mindennapi élethelyzetekben mindig is volt: a kapcsolatot építő egyén számára adott környezet egyik elemévé! Néha fontos szerepe van, máskor eltűnik vagy háttérbe szorul, helyét a környezet valamilyen más eleme veszi át. A mindennapi kapcsolatvilág sokkal színesebb és bonyolultabb annál, amit a kétpólusú (szemtől szembeni) emberi kapcsolatok még oly nagy száma is képviselhet. Mindez azért van így, mert a kapcsolat mindig egy viszonyulást foglal magába. Az én állást foglal egy olyan elemmel szemben, amit számára adott térben és időben érzékszerveivel felfoghat, értelmével megragadhat. Ha egy rajtunk kívül lévő elem — legyen az személy, egy kezünkre hulló esőcsepp, egy telefoncsöngés, egy fölirat, egy ötlet vagy bármi más — valamilyen okból ránk irányul, kihívást jelent számunkra, akkor nekünk azt meg kell ragadnunk, értelmeznünk kell, viszonyulnunk kell hozzá. Kapcsolatot építünk ki vele, mégpedig erőset vagy gyöngét, alkalmit vagy rendszerezettét, attól függően, hogy a külső elem mennyire kihívás számunkra. Mindennapi környezetünk számtalan ilyen kihívó ingerrel szolgál és nem tehetjük meg, hogy életvitelünk minden percében ne folytassuk ezt a kapcsolatteremtési gyakorlatot. Hogy ebbe embertársaink is belesznek az természetes, de ők sem sokkal kivételetesebbek, mint környezetünk sok más eleme. „Emberi“ sajátosságaink — nagy valószínűség szerint — a kapcsolatépítés mikéntjében keresendők. Épp ezért kell kissé alaposabban szemügyre vennünk

az egyéni kapcsolatépítés

gyakorlatát. Ha mindazt, ami engem mint egyedi embert körülvesz, környezetnek nevezzük, akkor első megállapításunk erről a környezetről az lehet, hogy igen sok elemből

áll. Vannak közöttük fizikai elemek (tárgyak, élőlények, méretek, színek, mozgások stb), van sok olyan elem, amit a társadalomkutatás együttesen szociális szférának nevez (ide tartozik a tőlünk függetlenül létező kapcsolatok halmaza) és nem utolsósorban beletartozik ebbe a környezetbe igen sok olyan elem is, ami az ismeret, a tudás, a hiedelem fogalmaival írható körül (mentális szféra). Nyilvánvaló, hogy az elemek sokaságából csak egy részhalmoz fontos az ember számára, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy fizikai adottságai miatt, a legtöbb elemet egyszerűen nem is érzékelhetjük. A számunkra fontos környezetet döntően behatárolja az, hogy meddig látunk, hallunk, mekkora területet járhatunk be. Sőt, ami elérhető, abból sem válik minden fontossá. Sokszor idéz a szakirodalom egy szélsőséges, de igen szemléletes példát. Egy törzs oly közel él egy vízeséshez, hogy annak a morajlása „irányítja“ a szó szoros értelmében véve a környezet beélését. A zúgás annyira erős, hogy a megszokottól teljesen eltérő hanghasználatot hív életre. Mi több, ez az egy elem annyira erős, hogy a hiedelmek, szokások, világmagyarázatok nagy részét is leköti, gyakorlatilag mindent erre a ritka természeti jelenségre vezet vissza (ehhez hasonló kérdést tárgyalt mellékletünkben. Vöő Gabriella írása — szerk. megj).

Nyilvánvaló, hogy az egyének fontos környezeti elemek száma csak rendkívüli esetekben ilyen

alacsony, de elmondhatjuk azt is, hogy sosem magas. Lakásunkban, szomszédi körünkben munkahelyünkön stb. viszonylag kevés elem igazán fontos számunkra (itt még egyszer hangsúlyozzuk, hogy nem csupán személyekkel kialakított kapcsolatokra gondolunk). Ez a „nem sok” elem azonban nagyon fontos, hiszen, ezekben a

kapcsolatokban rejtőzik a magabiztosságunk

szakszerűbben fogalmazva: az azonosságtudatunk (identitásunk). A számunkra fontos elemekhez nem csupán ragaszkodunk, azok mintegy fogva is tartanak bennünket. A megszokott hely, a kedvenc ruhadarab, az otthon, a jó pletykaszomszéd, a mindig előhúzzható meggyőződés és még sok más egyéb azért olyan fontos, mert bennük mintegy föl vagyunk oldódva, azonosságtudatunk a hozzájuk való viszonyulásainkban van lehorgonyozva. Azt is mondhatjuk, hogy azonosságtudatunk az ezekkel az elemekkel kialakított kapcsolatainkban „él”, de csakis akkor — és ez nagyon fontos —, ha ezeket a kapcsolatokat újra meg újra eljártsszuk, ha a számunkra fontos elemekhez való viszonyulásainkat a mindennapi viselkedés síkján nap mint nap „megfogalmazzuk”. Ugyanez érvényes a kevésbé fontos elemekre is, csak azokkal ritkábban kell foglalkoznunk (azonosságtudatuk kisebb darabja van bennük föloldva), ezért elvesztésük sem okoz túl nagy gondot.

Ezen a ponton egy igen hasznos kérdés fogalmazható meg. Miért épp azok az elemek fontosak számunkra, amelyek fontosak és nem mások? Miért ragaszkodunk az elhasznált tárgyhöz, amikor az újhoz való viszonyulásunkban is elhelyeződhetne azonosságtudatunk egy darabja? Miért nem adjuk fel a rögeszménket, amikor a szomszéd véleménye sokkal praktikusabb és esetleg több magabiztossághoz is vezetne?

Kapásból, egy szóval is válaszolhatnánk: megszokásból. Igen ám, de ezzel a kérdőjeleket nem iktattuk ki. Mi a megszokás és honnan ered kivételes ereje? Ha közelebbről megvizsgálunk több egyéni vagy közösség kapcsolatépítési gyakorlatot (erre a feladatra több tucatnyi TETT-cikk vállalkozott, különösen A szabályozó ember, A szervező ember; Képvilág, Hangvilág, A település életvilága; Tárgyaink címűekben — Szerk. megj.), akkor azt látjuk, hogy az én számára fontos kapcsolatok szerkezetükben mindig egybeesnek még jó néhány más kapcsolattal. Mindig vannak még olyan személyek, akik a

maguk során ugyanúgy viszonyulnak a szóban forgó fontos környezeti elemhez, mint ő maga.

Más szóval

s a kapcsolat mindig közösségi jellegű.

még akkor is, ha az egyén ezt észre sem veszi. Ahogyan viselkedem, öltözöm, beszélek, gondolkodom az számomra nagyon fontos, de kivételes fontosságát az adja, hogy mindezek a viszonyulásaim egybeesnek mások viszonyulásaival. Mindig érzékelem, hogy az utcán mások is úgy köszönnek, ahogyan én, a rekkenő melegre ugyanolyan öltözettel reagálnak, a nyilvánosság előtt ugyanazt a beszédfordulatot választják stb. Ugyanakkor mások, ugyanezekre az ingerekre másként reagálnak! Minden viszonyulásom más viszonyulásokkal való egybeesés-eltérés finom játéka nyomán nyeri el értelmét. Az egybeesések egyféle közösséghez való tartozásomat jelölik, az eltérések a másféle közösségektől való különbözőségemet jelzik. Ez a kommunikációs megmérettetés (kapcsolódás és elhatárolódás) minden viszonyulásomban ott van, ezek alapján demonstrálom mások és a magam számára, hogy most éppen hova tartozom és hova nem tartozom. Talán azt sem éreztelen megfogalmazni, hogy kapcsolatépítésem nem csupán az egyik vagy másik közösséghez való tartozást jelölik, hanem ennek

a beletartozásnak vagy bele nem tartozásnak a mértékét is. A mindennapi kapcsolatvilág működése ilyenformán állandóan kisebb-nagyobb, egymást át- meg átfedő közösségeket hív életre, működtet és bomlaszt szét. Mindez a mindennapi viselkedés szintjén történik, ezért a kapcsolatvilág megismerésében a legkézenfekvőbb eljárás a

konkrét helyzetek vizsgálata

lehet. Minden egyedi viszonyulás a maga során egy-egy közösségi jellegű viselkedés része. S mint ilyen — nyelvszerű. Azok számára akiknek a környezet elemeiből ugyanazok fontosak, a fontos elemekhez való viszonyulások gyakorlata a környezet beélésének egy „nyelvét” hívja életre. Olyan „nyelv” ez (a kommunikatív viselkedés nyelve), amely a beszédet éppúgy magába foglalja mint a térbeli távolságok megválasztását, a hanggal való szabályozást éppúgy, mint a kapcsolatokkal vagy a mentális elemekkel való manőverezést. Vizsgálatára olyan tudományág vállalkozhat, amely elismeri a mindennapokban működő sok-sok emberi közösséget és valamely kultúra specifikumának megragadását az e közösségre jellemző „nyelvek” leírásában és értelmezésében látja. Ez a sokféle tudományból táplálkozó, egyelőre még önnön helyét kereső megközelítés a kommunikációs helyzetek antropológiája. A jelen TETT-szám tanulmányai, szemlélető anyagai bevezetést nyújtanak ebbe a kutatási szemléletbe, amely nem csupán továbblépést ígér, hanem — a hagyományos társadalomkutatás számára — igen kemény kihívást is jelent.

BIRÓ A. ZOLTÁN